

Te Ara Akapapa'anga Nui

2021-2121

100 mataiti

KUA KITE AINEI KOE I TO TATOU LOGO?

Na Fave Designs inc e anga mai te reira

To tatou enua e te Moana:

Te matie e te auika ei akairo
no te enua e moana

To tatou iti tangata:

E akairo teia no to tatou
tu tangata

To tatou pirianga mou:

Ka koropini te tikitiki tangata kia
itiki ripiri ia tatou

Te Ara Akapapa'anga Nui • National Sustainable Development Agenda (NSDA) 2020+
2021–2121.

24 p. 29cm.

Copyright © Government of Cook Islands, 2021.

Reproduction for educational or other non-commercial purposes is authorised without prior written permission from the copyright holder provided that the source is fully acknowledged. Reproduction of this publication for resale or other commercial purposes is prohibited without prior written consent of the copyright owner.

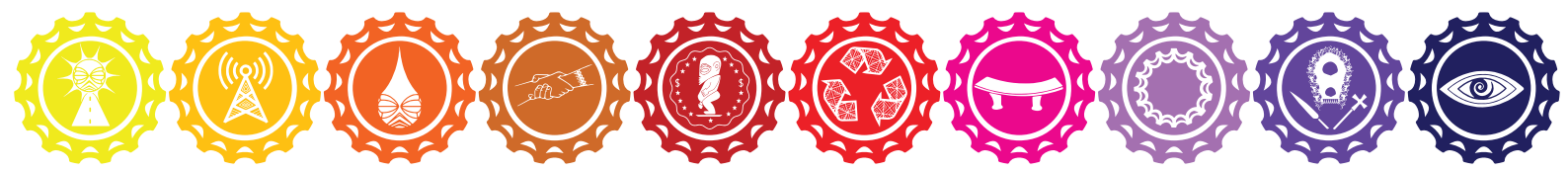

AKAPAPAANGA

Te Kapi mua	ii
Te akapapaanga Tāpura	1
Te au Akameitakianga	2
Te Kura mei ko mai i te Parāi Minita	3
Akakouanga a te Kopapa Akatere	5
Te Ara Akapapa'anga Nui 2021-2121 Ata Tupoto – Ta matou Ōrama	6
Tūranga Memeitaki	7
Te Ka'a tei itiki ripiri ia tatou	8
Te tupuanga motukore o te vaerua KIA ORANA – To tatou marama opekore	9
To Tatou Piri'anga Mou	10
Tā Tatou Koreromotu 15	11
Tei umuumuia KIA MANUIA – Kia rauka te oraanga manuia	19

Akameitakianga

Te inangaro nei matou i te akameitaki i te au tangata katoatoa tei piri ki roto i teateamamaoanga o teia tātā'anga, mei te au mata o te Kavamani, te au putuputuanga i va'o ake i te Kavamani, e pera te Konitara Evangeria, tei oronga mai i tēta'ī au manako memeitaki i roto i te tuatau uriurianga manako.

Ka inangaro katoa matou i te akameitaki i te maroiroi o te Opati o te Tango Kaveinga e te Parāni ki ko i te Kō'utu Mana Tūtara o te Ipukarea tei na roto i te Maine Akatere a Valentino Wichman e tōna aronga angaanga. Kua riro to tatou Tikaanga Kuki Airani i te 'akanauru i te au tūtū tei tā'anga'anga'ia nō tō tatou Kaveinga Ipukarea. Ko te 'akakoro'anga maata i tā'anga'anga'ia ai teia au tūtū no te kaveanga karere anake ua, ma te tā'anga'anga katoa i te tūtū akaaitenga no te Kuki Airani nei.

Kua teateamamaoia teia rīpōti e te 'Ōpati o te Tango Kaveinga, te Koutu mana Tutara o te Ipukarea, Rarotonga, Kuki Airani i te mataiti 2021. Ka akatikaia tēta'ī uatu tangata kia nenei i tēta'ī uatu tuanga o teia tātā'anga ma te kore e akatikaanga mei konei atu i au aronga na ratou i tātā i teia, mari ua kia oronga koe i taau akameitakianga ki te Kavamani o te Kuki Airani.

E Kura na te Tama Akatere o te Basileia (Parai Minita)

E mataiti puapinga maata te mataiti 2021 ia tatou te Kuki Airani, kua akamaara tatou i te 56 mataiti, i riro mai ei na tatou rai e akatere ia tatou, e pera te akamaaraanga i te 200 mataiti i tae mai ei te Evangeria ki o tatou nei. Ia tatou ka tere na roto i teia Kaveinga Nui, e mea tau kia aru Te Ara Akapapanga Nui i te au tauiaanga ta to tatou Basileia i na roto i teia 50 mataiti i topa ake nei. E akairo teia Kaveinga Nui no tēta’i au uriuriaanga manako ki te au tuanga kimi puapinga tuketuke, e pera tēta’i au apiiaanga tei rauka mai no roto i te NSDPO te mataiti (2007–2010, 2011–2015, 2016–2020).

Kare e ko te moni ua te apinga puapinga ia tatou te iti tangata Kuki Airani. Mari ra ko tatou oki te Tiaki o te enua, te moana, e ko tatou katoa te kautaunga o te ākono’anga e te tikaanga maori, e iti tangata aroa e te tauturu mate ākono i tēta’i e tēta’i ma te akapāpū katoa e kia tu’ā’ia te meitaki ki te katoatoa e pera kia ākono meitakiia te aronga ka anoano maata i te reira. No reira i tukuia ai te Tūranga Memeitaki ki roto i te Ara Akapapaanga Nui 2020 – ko te vaitoanga teia i te tupuanga e te aiteite o te Tūranga Memeitaki. Ka arataki te tātā’anga Ara Akapapaanga Nui 2020 i to tatou Basileia, kia tau te kaveinga ki te ōrama o te oraanga memeitaki. E toru tātā’anga i oti i te akapapaia te ka riro i te atui mai i te au tuanga tuketuke no te ākamana’anga ki roto i te marama ko Aukute i teia mataiti.

Ko te ōrama 100 mataiti o te Tūranga memeitaki ka akatupuia te reira e te Kuki Airani ki roto i teia anere mataiti e tū mai nei, ko te akapapaanga kura 25 mataiti tei akanooia ki roto i te uki okotai, ko teia te tātā’anga tamaru te ka āru e tē ka akatupu i teia ākakoro’anga e pera te au takaianga 5 mataiti te ka akakite mai e, eaa te ka anoanoia ki roto i te au 5 mataiti katoatoa e te au angaanga te ka ākarakaraia e te ka makitoroia no te ākapāpū i tei raveia e te au ngai ka anoanoia kia akameitakiia.

I te mea oki e kua kua akamou matou ki runga i teia au kaveinga e umuumu tātakitā’i’ia nei, kua papau matou e ka tauta matou i te akamātūtū i te kave karere mā’ora’ora e te angaanga tiratiratū no to tatou Basileia. Kia marama tatou e ko te ravenga ua rai e rauka ai ta tatou au kena akakoroia, kia rave kapipiti tatou i ta tatou au tuanga ma te ngakau okotai e te tiratiratū. I roto i te taraianga o Te Ara Akapapaanga Nui 2020 kua anga matou i tēta’i kāti tārekai no ta matou angaanga, te kā’anga mai i tēta’i au manako ōu e pera te māmā i te mārāma. Ka riro teia tātā’anga i te atuitui i to tatou iti tangata Kuki Airani kia rauka te tūranga kimi puapinga kā’umau ki roto i to tatou Basileia.

Te inangaro nei au i te akameitaki i au tangata katoatoa tei anga i Te Ara Akapapanga Nui 2020, te au tuanga angaanga i vao ake i te Kavamani, te au pītiniti tuketuke, te au ākono’anga Evangeria, te au kautaunga, te au patana akapuapinga e te aronga angaanga katoatoa.

Na roto i Te Ara Akapapaanga Nui 2020, te pati nei au i te iti tangata Kuki Airani katoatoa kia takai i te rua o te takaianga na roto i te angaanga kapitianga kia rauka te au koronga ta tatou e umuumu nei e te au kena akakoroia tei akapapaia ki roto i teia Akenēta. I te mea oki e, e iti tangata matakū-kore e te ngakau toa to tatou, te ariki nei tatou i teia kura, e kia angaanga kapiti tatou i te ā’anga i te tūranga memeitaki kā’umau e te pirianga motukore e teakangāteitei kia riro ei tupuanga meitaki no tatou katoatoa i te au ra ta tatou ka aere ki mua.

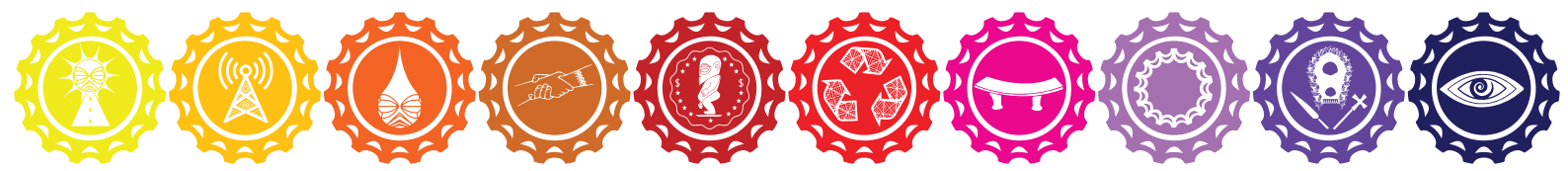
Na te Atua tatou e arataki ma te tauturu i te akatupuanga i ta tatou i moemoea.

Kia Manuia,

Tona Ngāteitei Mark Brown

Parai Minita

Akako'unga a te Kopapa Akatere

Kua akatupu'ia Te Ara Akapapaanga Nui 2020 no te 'ākara matatio e te akatinamou i te tuanga tāre'anga tangata ki roto i te tā'i anere mataiti. Kua akatuangaia teia au tuatau ki roto i tētā'i au parānianga tau poto ki te tau i rotopū tē ka akatanoia ki te au tienianga ta te Basileia e pera ta te iti tangata ka na roto. Kua akatuanga'ia teia parāni tamanako i roto i te 5 te 10 e te 20 mataiti. Kua āru teia tuatau parānianga ki te tango e te kaveinga o te Akapapa'anga: te tā'anga'anga'anga e te puapinga o te kapuaanga o te Kuki Airani e tōna 'iti tangata.

E toka ti'avā teia Akapapaanga no te iti tangata Kuki Airani. Ka akakite mai te reira e ka akapeea te patu'anga i te matakeinanga e pera te 'akapuapinga i te iti tangata. Mei teia te tu, ka turu te reira i to tātou atiuanga, te tikaanga tangata e te tiakianga enua, tātā'anga no runga i te pirianga o to tātou au enua mei tera uki ki tera uki, ma te akakite katoa mai i to tātou pirianga ki te iti tangata, te kōpu/ngāti i roto i te Ipukarea e to te au enua mamao. Na te pirianga i roto i te au papaanga i 'akakeu i ta matou te'atea'anga, e te tūrakianga kia 'akatū'ia tētā'i tango ngaueuekore no to tātou matakeinanga te enua e te uki monomono tuatau.

Te tomo nei Kuki Airani na roto i tētā'i tuatau tauia. Kua 'ākararangiia to tatou ipukarea ki te tūranga mātūtū ki roto i te tuanga kimi puapinga tei akapāpūia mai e te OECD e pera te Pāngika o teia nei ao. – e i teia tuatau te nā roto katoa nei to tatou Basileia e teia nei ao i teia maki rikarika e tupu nei, eaa i reira to tatou kaveinga? Ko Te Ara Akapapaanga 2020 e kaveinga 'ōu teia no runga i te Tūranga Kimi Puapinga Ka'umau e ko te tango teia i teia tamanakoanga. Ka oronga mai te reira i tētā'i au 'ōrama kia aruaruia ma te 'ākara katoa i te au mea i tupu ki muri e te au ravenga tau no te akamaka i te ara ki mua. I roto i te akenēta o Te Ara Akapapaanga 2020 ko te Mapu Kaveinga no te 100 mataiti te tuanga puapinga roatu no te arataki i to tatou ipukarea te Kuki Airani i teia au ra ki mua.

Kua akatinamouia te Tūranga Memeitaki ei tu'anga maata ki roto i Te Ara Akapapa'anga 2020. E 'ōrama teia te ka umuumuia e te au tangata tātakita'i, e te ka rauka ngō'ie ua ma te kore e ārairai'anga, te oraanga meitaki e te mataora. Kua akatika te maataanga e ko te kōtinga mua o te Tūranga Memeitaki ka akaari mai te reira i te tū e te manako meitaki ('ākaraanga: mareka e te mataora) e ka kopae i te au manako kikino('ākaraanga, maromaroā e te mātakutaku) e pera te oraanga mataora, te oraanga ngāteitei e te oraanga akatere meitakiia. Ko tōna akamaramaanga māmā, ko te Tūranga Memeitaki ka karangaia e, ko te akavaanga tau i te oraanga e te mānako'anga mataora. Noatu oki e kare e 'akapāpū'anga tika tikāi, ko ta matou angaanga koia oki ko te kimianga i te vāito'anga tau i te tupuanga o te Tūranga Memeitaki ki roto i to tātou Basileia.

Te Ara Akapapa'anga Nui 2021–2121 Te Ata Tūpoto

Tupa'upa'u Tuatau – Kaveinga Nui no te 100 Mataiti

- ☀️ **To tatou Orama: Turanga Meitaki** – E iti tangata Akamanaia, Akangāteitei'ia e te Karape ma te tūranga ngāteitei rava ki roto i te oraanga Tūranga Memeitaki.
- ☀️ **To Tatou Vaerua Kia Orana e to tatou pirianga mou** – Ta tatou i kite i rotopū i to tatou iti tangata e te Basileia. Ka akakite mai e koai tatou e to tatou tūranga vaevae.
- ☀️ **Tā tātou aka'ātingaanga** – Te 15 koreromotu te ka tirotiro 'ō'onu ki roto i te au tuanga puapinga ta matou ka akatinamou no te tuatau ki mua.

Te Ara Akapapa'anga uki – 25 mataiti

- ☀️ Kua tāingoa'ia te au uki e 4 ki runga i te tupuanga o te tumu nū
- ☀️ Te roto i reira te au koronga aruaruia e te au kena akakoroia tei akatinamouia.
- ☀️ Tei roto katoa te au tuanga angaanga te ka tā'anga'anga'ia ki roto i te tuatau o te au Uki (25 mataiti).

Te Kaveinga iti – 5 mataiti

- ☀️ Te au kena tūpoto o te tūranga memeitaki – tei roto te au aro te ka vaito i te tupuanga i roto te reira tuatau.

Te Ara Akapapa'anga Nui 2021-2121

To Tatou Ipukarea, Tupa'upa'u Tuatau

Ta Tatou 'ōrama: Tūranga Memeitaki no to tatou Ipukarea

E iti tangata akamanaia, irinaki Vaerua, te kite pakari e te iti tangata taporoporo i te Aorangi tei akaia ki roto i te 'ākono'anga te Reo e te tūranga ngāteitei ki roto i te oraanga Memeitaki.

Tūranga Memeitaki – Ko te Tūranga Memeitaki te tango akakoroia ki roto i te 'ōrama a te Ipukarea

I roto katoa i te uriuri manako ki te iti tangata kua akakite katoa mai ratou e, ko te Tūranga Memeitaki ko te tuatau te reira e tupu ei te tūranga marū, te oraanga mātūtū e te mataora.

1. Tūranga Marū

- E iti tangata mārama e te kite – kua rauka ia tātou kātotoa i te tā'anga'anga e te akamaara i te au kite akapāpū'ia e te au kite tamanakoia.
- Kua rauka te ngutuare – akapāpūanga e kua rauka te ngutuare meitaki.
- Kaiou kore – Kia rauka te tikaanga me kare te kite i te akaaere i te au kaiou i roto i to tātou oraanga – ka akakite mai te akamaramaanga i te au ravenga akaitianga i te kaiou me kare te tākoreanga i te reira.
- Tūtakianga tau – E tūtakianga tei maata atu i te kōtinga tutaki mua e kua aru te reira i ta ratou au 'oro'anga e anoano ra.
- 'Akangāro'ī'anga meitaki – Te nooanga 'au, e te rava o te moni tēta'ī nga tuanga puapinga no te 'akangāro'ī'anga mataora.
- Nooanga 'au ki roto i te matakeinanga – E matakeinanga te ka akaiti i te au angaanga kikino ma te utuutu marie i te uki o āpōpō kia rauka te tūranga rangatira e te tiratiratū.

2. Oraanga Mātūtū

- Oraanga tiratiratū – tei roto i teia tuanga te pirianga mataora ki tēta'ī uātu, te oraanga aru i te irinakianga tau, te karape akatere, e kua rauka te kaveinga tau e te aiteanga o te oraanga e pera te tupuanga tangata e te akapuapingaanga i te reira.
- Oraanga memeitaki – kare e ko te kiriti ke anga i te maki kopapa anake ua. Ka piri katoa mai te ikianga tau no te oraanga meitaki, kopae ke i te au maki piri e tōna tūranga, e kia noo ki roto i te oraanga mataora o te kopapa, te manako e te vaerua.

3. Tu Mataora

- Te pāruruanga i te aorangi nātura – Ka inangaro to tātou iti tangata i te akaiti mai i te tuanga kimi puapinga e kia vai nātura ua rai to tātou aorangi ei parauanga na te uki o apopo.
- To tātou reo aka'ie'ie e ta tātou peu – Te tauiaanga e te utuutuanga i to tātou reo e te au ngā'ī rongonui (te au ngā'ī rongonui, te au angaanga tārēkareka e te tamataora, te putuputuanga, te au tātā'anga taito, to tātou tua tāpapa e pera te au peu tei tātāia e tei rēkōti'ia. Kia rauka i te taangaanga i teia vairanga kite e vai nei ki roto i te rūnanga puka, te runanga akaivi korero, te rūnanga pakau, e te rūnanga rima toa, ko tetai tauturu maata teia e rauka ai ta matou e anoano nei.
- Te Oraanga Vaerua – Te irinakianga ko roto i te vaerua tangata me kare te mauri, auraka ki te au mekameka kopapa ua. Ka atui te oraanga vaerua ki te aorangi te enua e te papa'anga.
- Pārani'anga i te ora'anga angaanga – Ko te 'ākono tamariki e te tuatau angaanga (te ora e te ngā'ī). Ko te angaanga tūtaki kore tetai tuanga i roto i te oraanga te ka aere uatu rai ki mua ei akapuapinga i to tātou iti tangata.
- Matakeinanga angaanga tāokotai – Te vaerua okotai o tetai matakeinanga i te 'āriki i te au tauiaanga (te au takaianga e te tautā'anga kia rauka) ma te inangaro katoa kia mātūtū e kia puapingā'ia te matakeinanga (e koronga me kare e 'ōrama kia puapinga te kātotoa) Ka aka'arii mai te reira ki roto i te au Tārēkareka Ipukarea e pera putuputuanga o te matakeinanga.
- Rangatira – Kia irinaki te iti tangata e, e mea puapinga te tika'anga e te oraanga rangatira ki te oraanga memeitaki noatu e kua tā'iku'ia teia ki roto te Papa Ture Metua a te Kuki Airani ka inangaroia kia tā'anga'anga'ia te reira.

Ranga Pokai – Te Ka’a tei itiki ripiri ia tatou

Ko te ka’a tei itiki ripiri ia tātou, ka ākararangi te reira i te tika’anga o te papaanga kopu tangata ki roto i te iti tangata Maori e pera te tangoanga i te ara manako o te Maori e pera te aka’atingaanga ia ratou no te akatupuanga i to ratou au ātuitui’anga. Na roto i te reira, ko te au kimikimianga e te akapararauareanga o te Ara Akapapaanga Nui 2020 kua aratakiia te reira e te puapinga o te ka’a –ko te tutu o te ka’a tei iriia , e akairo puapinga te reira tei riro i te aka’ari mai i te ata o te pirianga e tona ātuitui’anga. Kua riro te ka’a ei atui i te iti tangata e te enua tei riro ei papa motukore no te iti tangata Kuki Airani.

No to matou akakoroanga, na te ka’a e arataki i te au angaanga a te Ara Akapapaanga Nui 2020. Te iri’anga e te tāpeka’anga o te ka’a, ka inangaroia te puru e te kata tano, e ko te au akairo te ka arataki i teia akakoroanga kia ākara matatioia te reira, kia akatanotanoia e kia iri’ia ki roto i tetai au ākenēta na roto i te ranga ō’ōnuanga e te maanianga i tetai au papa akatere. Te ko’i akakōtinga kore’anga i tetai au numero akapāpū ,e tetai au tātā’anga akapāpū,ma te akatanotano kia tau ki te tauiaanga o te pirianga enua, te kimi puapinga, te oire, te peu e te ākono’anga, e pera te aorangi, kia raranga’ia e kia tapeka okotai’ia ki tau ki te au tu’anga o te ānere mataiti. I roto i teia tuanga ka akamātūtūia te ka’a ia matou e tauta nei kia rauka te au kaveinga tātakitai, e i te reira e tupu ra ka riro i te akamaara mai ia tātou e ko te au tuanga tātakitai e te au tangata, kua itikiia tātou e te kata okotai koia tō tātou kāpua’anga.

Ka tauru katoa mai Te Ka’a i te au ravenga i’o matatio e te akaātaanga tūtū i te au mea kā tupu. Ko te i’o matatio tēta’i ravenga ranga no te tuatau ki mua te ka akakite mai i tēta’i au akairo puapinga no runga i te pirianga tangata, te ākono’anga, te aorangi, te tuanga poritiki me kare te tupuanga o te tuanga kimi puapinga na roto i te vaitoanga aiteite i te au manamanatā te ka tupu mai e pera tēta’i au tikaanga. I roto i teia angaanga ka tā’anga’anga matou i te au tuanga puapinga e tēta’i au tuanga o te i’o matatio tei akapiriia mai i roto tikai i te akateateamamaoanga o Te Ara Akapapaanga 2020.

Kua ākara meitakiia tēta’i au tūtū akaāta no te au ata tūpoto te ka tupu e tēta’i au ravenga no te akatanotano i teia au mea nei. Ka riro teia au tūtū akaāta i te akamou i te manako ki runga i te au kaveinga puapinga te ka akatere i te au tienianga ki roto i tēta’i au tuanga. Na roto i te akamanakoanga i te ātuitui’anga ki rotopū i teia au kaveinga puapinga nei, ka akamaata tatou i to tatou marama no runga i teia tienianga e eaa ta tatou ka rave i te akatanotano i te reira.

Kua kapikiia teia au tūtū akaāta nei e, e au ata tūpoto notemea ka akaari mai te reira i te tūtū o tēta’i au manamanatā te ka tupu mate kore e akamarama meitaki mai i te tūtū katoatoa o te reira manamanatā me kare tōna tupuanga mai. Ka rauka i te oki i te ākara i te au tumu o te tienianga na “muri mai,” te okianga ki muri i te tuatau i akamata ei te manamanatā e tae ua mai i teia atianga, i te akamanakoanga e eaa te ka tupu i roto i te au takainga tatakitai. Ko teia ravenga ka akamata te ākaraanga ki runga i tēta’i au tūtū akaāta, ma te akamanako e eaa te ātuitui’anga o te au takaianga, e kia akanoo i te kaveinga te ka tā’anga’anga’ia. I runga roatu ra i te reira, ka akamaata atu te tūtū akaāta i to matou marama no te au tumu i tupu ei teia au tienianga, te ka riro i te akamātūtū i te tūranga paranianga tau.

E tuanga puapinga maata te tūtū akaāta no te akatanotanoanga i te au kaveinga, te ka riro i te tauturu e te tango i te tamanakoanga no runga i te au kaveinga te ka teateamamaoia.

Ko te akakoro’anga maata i tā’anga’anga’ia ai teia au tūtū akaāta koia oki i te akaari mai i te tū o te tauiaanga ma te tā’anga’anga i teia au karoanga ei tauturu i te au ravenga rapakau e te au manamanatā e

tupu nei. Na roto i te akatinamouanga ki runga i te au angaanga te ka tupu ki mua, ka akamaata atu tatou i to tatou mārama no runga i te au tumuanga o te manamanatā ma te akataka i te mārama no runga i te au angaanga te ka raveia e te uriuriia ki roto i te tuatau tūpoto, rotopū e te roaanga tuatau. Ka kitea teia tātā'anga katoatoa ki roto i “Ta Matou Tātā'anga 'akapāpūanga”.

Te Tutu no te taka'iangā o te Ka'a tei itiki ripiri ia tatou

TE AU TAKAINGA O TE KA'A	TE ARA AKAPAPAANGA NUI 2020+
1. Te ikianga i te puru tano no roto mai i te akari (ikianga i te akari tano).	1. Akatanoanga i te Akatereanga. Kūmiti no te NSDA 2020.
2. Ikianga i te ngai tau no te tā-pē i te puru ki roto i te vari me kare te vai ('akapāpūanga e, eaa ta tatou).	2. 'Ākarakara matatioanga ki roto i te NSDP 2016–2020.
3. Tāmarō'anga i te puru ki roto i te rā i muri ake i te tāmā'ūanga no tēta'i tai marama. (Teateamamaoanga).	3. 'Ōoanga i te au ngaru e tu nei ki mua.
4. 'Ae'ae'anga i te ka'a – te kata no roto i te puru.	4. 'Anga i te tūtū akaāta (tamanakoanga).
5. Irianga i te kaa e 3 me kare e 4 me kare e 6 kata kia tau ki te maatamaata o taau taura ka inangaro.	5. Akatupuanga i ta tatou au moemoea na roto i te uriurianga manako.
6. Maani i te ka'a ki tau ki te maatamaata tei inangaroia e tona mātūtū.	6. Kua rapa'ia ta tatou i moemoeā.

Kua Pa te manako, Kua Tika Te Ka'a

Te tupuanga motukore o te vaerua KIA ORANA, To tatou Manakonakoanga Okotai

Ko te Kia Orana e rotaianga te reira no te manava, te manako e te vaerua: i roto ia tatou katoatoa. Ko te akaarianga i te ngakau marū, te tauturu meitaki ki tētā'i e tētā'i. Ka akakoū mai te reira i te manakonakoanga e te tū okotai o to tatou Basileia.

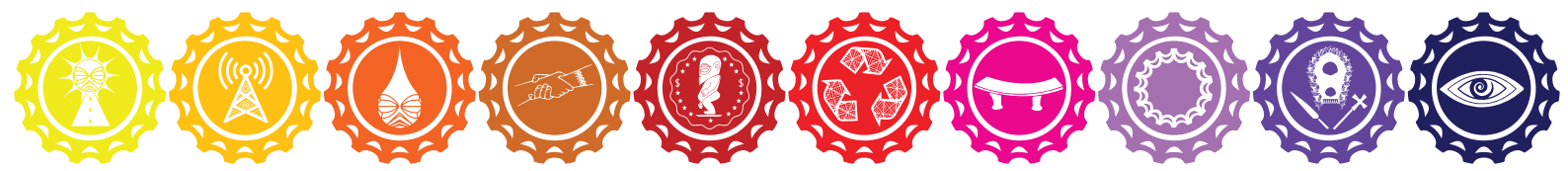
E mato te Kia Orana no to tatou iti tangata e to tatou au enua. Kua akakou mai te vaerua Kia Orana i teia mato ma te akaari mai i tā tō tatou Basileia e umuumu nei. To tatou iti tangata, e te au kopū tangata mei tai mai, tei akariro i to tatou Ipukarea ei ngutuare mou no ratou e ka mataora te au turoto i te tamou e te ariki i to tatou tū, e te 'ākono'anga e na ratou e toto'a atu i te reira ki roto i teia nei ao.

Ka akaariia mai te reira ki roto teia au tapura i raro nei:

- K** **Kite Pakari.** Ka tauta pakari matou i te 'ākono e te atui mai i to tatou karape tupuna e te karape 'ōu. To tatou tua tāpapa e te Tikaanga Maori ko te taviri teia i to tatou papa kite pakari.
- I** **Irinakianga vaerua.** E maata atu te akamouanga manako ki runga i te vaerua e te oraanga tangata ki te au mekameka o te oraanga. Te oraanga vaerua e te irinakianga ki roto iakoe uaoorai e tētā'i ke atu tētā'i tuanga puapinga ki roto akatupu kapitianga o te oraanga memeitaki.
- A** **Akakoromaki and Akatapu.** Akakoromaki – te tikaanga kia rauka i te 'āriki, me kare i te akatika e te kauraro – ko taau ka rave me kare ka akamanako no tētā'i apinga me kare tētā'i tangata na roto i tūranga meitaki. Ko te tukuanga tika aiteite tētā'i tuanga puapinga maata e rauka ai tā'anga'anga i te tango tutara o te ture ki te au ngai katoatoa.
- O** **Ora.** Life – Ka riro ta tatou piri ki teia'akakoro'anga ei tuanga puapinga maata. Ka tauta pakari matou i te atui ki to tatou iti tangata e pera te au tuanga kimi puapinga no konei.
- R** **Rota'ianga.** Ka rauka te tūranga 'autū me taokotai te iti tangata e te Basileia. Ka riro to tatou pirianga i te ruru ia tatou ki te ngai okotai a e kia rauka te oraanga meitaki no te katoatoa.
- A** **Tu Aka'aka & Au.** te tūranga e rauka ai te manako metaki e te 'au – kare e manako ekōkō e te akakoro kino.
- N** **Noa.** Te tikaanga kia rave i taau i anoano, te tuatua me kare taau i manako, ko teia tētā'i au tuanga puapinga te ka akapāpū i to tatou tūranga tiratiratū e kia rauka ia tatou te oraanga marū, te 'au e te mataora.
- A** **Aro'a & Meitaki.** Te aroa e te takinga meitaki e au takainga puapinga teia kia tatou te iti tangata. Ka akakite mai te reira i to tatou tikaanga tiaki i to tatou ao nātura kia riro ei ngai taporoporoia e te meitaki no te au apinga ora katoatoa.

Ku 'ora'oraia mai teia au tuanga nei na roto i te vaerua motukore o teia takiato: **KIA ORANA.**

To Tatou Piri'anga Mou

To tatou iti Tangata

Ko to tatou iti tangata te mero puapinga roatu ta tatou ka utuutu e ka pāroru. E tuanga puapinga ta tatou i te tiaki i te uki o āpōpō e pera te 'ākono i tēta'i e tēta'i.

To Tatou Papa'anga

To tatou au papaanga kua atui mai te reira i to tatou iti tangata tei noo i nga pore o te ao nei ki to tatou Enea, te Moana e te Mareva.

To Tatou Reo e to tatou Akono'anga Maori

Ko to tatou reo Kuki Airani, te au reo Tākanava, te 'ākono'anga tupuna e te tikaanga tei itiki ia tatou e iti tangata, ka anoania teia kia pāroruia e kia epaepaia, ia tatou ka aere ki mua no te mea e tuanga puapinga teia no to tatou Kāpua'anga Basileia. E rongo katoa teia no te uki o āpōpō.

To tatou Aorangi –Te Moana, Te Enea, Te Mareva

E Pa Enea akaparau tatou i to tatou tua moana. I te mea e, tei roto tatou i te Moana Nui o Kiva ka pāroru e ka tā'anga'anga ka'umau tatou i te reira. Ka tū tatou ki mua e ka arataki te au kimianga ravenga 'ōu no te kiva moana e pera te meitaki no te iti tangata, te aorangi e te 'ākono'anga.

Ko te au enea e 15 ki roto i to tatou Basileia ko te pukuatu ia tei toto'a ki te Pae Tokerau e te Pae Tonga. Ko teia au enea tatakitai e au akairo katoatoa ratou no to tatou atuianga ki te enea, ki te au taoanga tupuna e pera te papa'anga e te tikaanga.

Na to tatou mareva e te reva e takapini nei ia tatou e itiki piri ana i to tatou aorangi e, e mea puapinga kia utuutu e kia pāroruia tōna tūranga nātura no te tuatau ki mua.

Ka akatano tatou e ka akaiti mai i te manamanatā kia au ki te tauiana aorangi (Tēkinoroti).

To tatou Tua Tapapa – Our history

Ko te tua tāpapa o to tatou Basileia i teia ra e to te tuatau i topa ki muri, ka atuitui te reira ia tatou na roto i te angaanga tei tupu e te au angaanga tei rauka te korona ki roto i to tatou Basileia. Ka pāroru e ka taporoporo marie tatou i to tatou tua tāpapa no te uki ki mua kia tā'anga'anga'ia e kia tauturu i to tatou iti tangata. Ka atui katoa te tua tāpapa ia tatou ki te au Basileia vaiata e pera ki te ao katoa nei. Kia akakite tatou i te au akatereanga tei raveia i te tuatau i topa ki muri ma te 'ākara ki mua i te au 'oro'anga o to tatou Basileia.

To tatou Mana Pou Toru

E toru o tatou au mato mana tupuna i roto i to tatou Nooranga – Te Mana Enea, te Evangeria e te Kavamani. Ei ravenga no te 'ākararangi i to tatou tūranga memeitaki i roto i te Basileia, e mea tau kia tū okotai teia au mato nei, kia angaanga kapiti e kia tā'anga'anga i te tūranga memeitaki i roto i te Basileia. Ka riro te akapapaanga o te akatereanga mātūtū e tuanga puapinga ki roto i te tupuanga ka'umau. Ia tatou ka tere ki roto i teia au tuatau ki mua ka tau uatu rai to tatou ata akapāpūanga Basileia.

Ta Tatou koreromotu e 15

1 To Tatou Tūranga Memeitaki – Ko teia te au akatau'anga maata

Ko to tatou tūranga memeitaki te tango akamouanga te ka riro ei akaneke i te au tauia i roto i te tuanga kimi puapinga ka'umau o to tatou Basileia. Ka rapa matou i tetai aorangi tau no te katoatoa.

Ka akapapu matou e, ka aiteite to tatou tikaanga tatakitai ki te oraanga meitaki, te tuanga apii e te ngai angaanga. Ko tēta'ī uatu putuputuanga tangata ka'umau, ka aiteite tana 'ākono'anga katoatoa, ka kapiti mai i te katoatoa kia rauka te oraanga meitaki, e pera te au akateretereanga ma te oronga katoa i te pāruru e te tuanga tauturu te ka anoanoia. Ka tā'anga'anga'ia te au tuanga akapuapinga ei akaiti i au ngai tukau e pera te akameitaki i te tūranga o te oraanga.

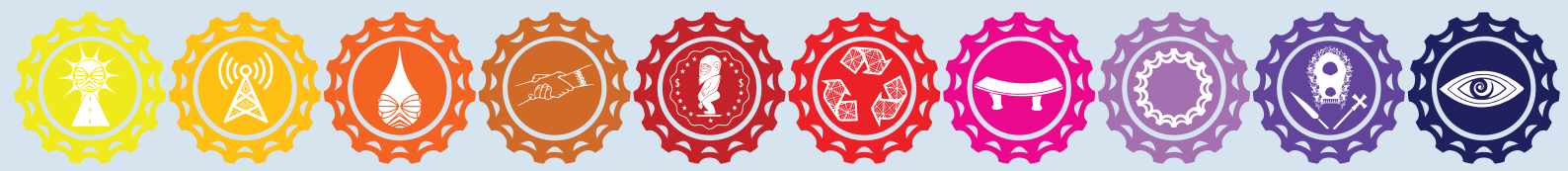
Ka akamātūtū ua atu rai matou i te tūranga apii e ta ranga i te kite karape 'ōu tei riro i te akaepaepa i to tatou tua tāpapa(i te tuatau taito), te tikaanga maori e te akamārua'anga i te pirianga angaanga. Ka tauruia te tūranga memeitaki ki roto i te apiianga tau ki te katoatoa e te apiianga akakenaia e perā te apii no te oraanga mātūtū. Ka 'ākara matatio matou ki roto i te tūranga memeitaki o ta tatou au pēpē, te tamariki, te au māpū taure'are'a, te au metua pakari e te au pupu tangata te ka anoano maata i te tauturu.

Ka turu matou i te 'akamana'anga i to tatou tikaanga maori ma te akamaroiroi i te irinakianga tupuna te ka aite ki te tūranga memeitaki e te akapuapingaanga ka'umau. Ka turu katoa matou i te au enua katoatoa ki roto i te ipukarea kia taporoporoia te 'ākon'anga enua kia tau ki te au kaveinga tumu o te akapuapingaanga ka'umau mate apii atu i te reira ki te uki o āpōpō.

Ka 'ākara 'aka'ōu matou ki te tikaanga o tetai au tangata ke ma akanoo i tetai au ravenga no te kapiti mai ia ratou ki roto i te nooranga Kuki Airani.

Ka patu e ka akaketaketa matou i to matou pirianga ki te putuputuanga i vao ake i te Kavamani e pera te tuanga kimi puapinga kia rauka te akamārua e te tā'anga'anga i te tūranga oraanga memeitaki.

Ka akateimaa matou ki runga akamāruaanga i te puapinga o te oraanga tipōti e te mātūtū i roto i to tatou oraanga e ki te au uki tangata katoatoa.

2 To Tatou Ao Natura – To tatou Moana e te Aorangi

Ka pūruru pakariia to tatou Aorangi e te Tikaanga Nātura e ka tā'anga'anga ka'umauia te reira ki roto i te tuanga akapuapinga. Te inangaro nei matou i te tango i te rongo o te Marae Moana koia ko te taua moana o te Kuki Airani. Ko te maatamaata o te Marae Moana mei tēta'ī 2 mirioni kua kiromita te reira, tei akamanaia i te rā 11 no Tiurai i te mataiti 2017. Ka parani matou e ka tā'anga'anga i tēta'ī au tuanga angaanga te kare e arapaki i to tatou aorangi, te pirianga tangata e te au atava o te 'ākono'anga, te ka riro ei tienianga meitaki ki to tatou Basileia. Kia marama tatou i te tuatau e akaoti ei te akapuapingaanga e te tuatau akakoreia ai te reira.

Ka akamaata matou i te tu akangāteitei ki te ao ora nātura ma te apii i tōna puapinga kia rauka i te tāparu i te katoatoa kia akamanako meitaki i te tuanga ka'umau ki roto i ta ratou tukuangā tika e te angaanga. Ko te koronga e aruaruia nei koia oki i te pūruru i te ao ora nātura e te takoreanga i te katiri kikino.

Ka akanoo matou i tēta'ī au apinga turuturu apii e te akatakatakaanga ki te Maraurau o te Apii te ka akamārua i te ao ora nātura e te tā'anga'anga ka'umauanga i te mekameka nātura ma te akamaara i te tikaanga mana tiaki.

Ka tātomo mai matou i te puapinga ta te nātura ka oronga mai ki runga i te papa ka'umau ei meitaki no te iti tangata e te nooranga tangata e pini uake. Ka 'ākarakara akaou matou i te au manako te ka takinokino i te aorangi ma te akamanako katoa i te pirianga tangata enua, te tuanga akapuapinga e te tūranga 'ākono'anga tupuna. Ka akamārua matou i te tā'anga'anga'anga o te akairo taieni ei turu i te tukuangā tika. Ka turu matou i te akatikatikaanga te ka kauraro i te nātura ma te vaito katoa i te au ravenga i te akaoki akaou mai i tei ngaro ki roto i te ao ora nātura e te oronga i te tauturu no te tāporoporo'anga i te Marae Moana te Eua e te Māreva.

Ka turu matou i te oraanga mā e te matie e pera te akapuapingaanga kivakiva te ka kauraro i te nātura e te 'ākono'anga. Ka umuumu pakari matou kia tauruia te Tikaanga Nātura e te ao ora nātura ki roto i te tuanga apii a te Maraurau o te Apii.

3 To Tatou Ora'anga Kopapa mātūtū

Ka tautā matou kia rauka te oraanga kopapa mātūtū ki roto i to tatou Basileia, te ka akamouia ki runga i te oraanga meitaki te manako tinamou e te oraanga memeitaki. E tūranga ngāteitei tikai to te Marae Ora e pera te terenianga i te aronga angaanga. Ka apii katoaia to tatou iti tangata kia rauka ia ratou i te iki i te ikianga tau no ratou e to ratou kopu tangata.

4 To Tatou Reo Maori – To tatou reo purotu e te au reo tākanava

Ka pūruru, ka akaora e ka utuutu uatu rai matou i to tatou reo Kuki Airani Maori e pera te reo enua (tākanava) ki roto i to tatou nei parataito i te mea oki e ko teia te tango o to tatou ata akapāpū e te 'ākono'anga.

Ka oronga matou i te tūranga ngāteitei ki te reo na roto i te atuianga i te reira ki roto i te oraanga tangata i te au rā tātākita'ī. Akamata ki roto i te au ngutuare e pera te au oire, e tae uatu ki roto i te tuanga apii e te au kaveinga no te ngai angaanga tuketuke. E mea puapinga kia apiiia to tatou reo e te tikaanga maori ki roto i te au reinga katoatoa.

5 Ta Tatou 'ākono'anga Maori – To tatou Tikaanga Maori e te Tua Tāpapa

Ka tātua e te akaepaepa matou i ta tatou 'ākono'anga Maori. Ka tauru matou i te reira ki roto i te au putuputuanga e te oraanga tangata i te au ra tātākita'ī.

Ka 'ākararangiia, ka akamāruaia e ka 'ātui'ia to tatou tua tāpapa ki roto i to tatou oraanga. Ki rotopū i to tatou tua tāpapa ko te akamaroiroia e te karape tatau e te tātā'anga i ta tatou au tua.

Ka tau i ta tatou 'ākono'anga i teia au ra ki mua e ka akatano tatou i te reira na roto tauru mai anga i te tekinoroti e te 'āpaipai'anga manako ei pāroru e te akakiteanga e koai tikai tatou.

Ka 'ākonoia, e ka pāroru'ia te au ngai rongonui e kia tāmā'ia no te uki e tū mai nei ki mua.

Ka tātua matou i te vaerua parau ia matou ka pāroru ma te irinaki e kia vai nātura ua rai to tatou Tua Tāpapa, te 'ākono'anga e pera te Tikaanga Maori. Ka akaepaepa e ka pāroru matou i te au putuputuanga e ngaki nei i to tatou tikaanga maori.

6 To Tatou Tu Tangata – To Ata Akapāpū e noea mai koe

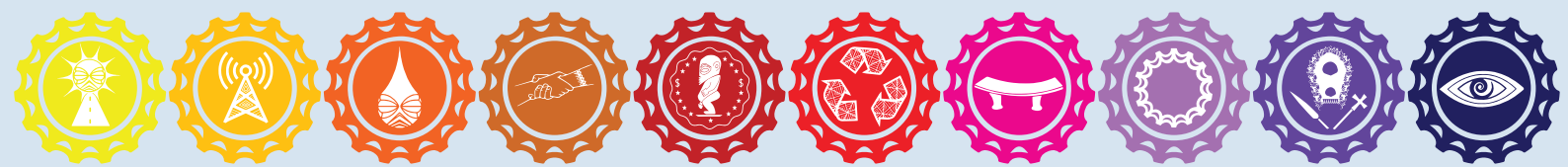
Ka riro mai tatou ei Basileia angaanga, akamaroiroia e te parau. Te ka tanu i te ata 'akapāpū ruperupe ki roto i to tatou Basileia. Ka oronga mai te ata 'akapāpū i te 'ātuitui'anga mātūtū te vaerua ngāteitei e te mana ki te au tangata katoatoa ki roto i to tatou Basileia.

Ka 'ākararangi matou i tēta'ī au tuanga o te ata akapāpū ki roto i te au orote mamaata, te au akamaaraanga, te akaepaepaanga e tēta'ī au akakoronga mamaata ki roto i to tatou tua tāpapa.

Ka riro to tatou reo Maori Kuki Airani e tau nei e pera te 'ākono'anga ei tango akamouia ki roto i to tatou ata akapāpū e ka orongaia te reira ki ta tatou au tamariki e pera ki retai au iti tangata tukeke te ka iki i to tatou ipukarea ei ngutuare mou no ratou.

Ka akamārua matou i te 'ākono'anga Maori, te tikaanga tuketuke, te tūrangā aiteite e te akamoeau ki te au tangata enua katoatoa, e pera te iti tangata tukeke, kia angaanga kapiti i te akapuapingaanga i te nooranga Kuki Airani. Ka riro te apiiaanga ki roto i te au apii e pera te ngutuare ei tuanga puapinga maata ki roto i teia kaveinga.

Ka 'āriki e ka kauraro matou i te au manui tei iki i te noo ki konei ki roto i te peu 'ākono'anga o te Ara Tiroa. E au akakiteanga tēta'ī no toou tikaanga kia noo ki roto nei i te Kuki Airani na roto i te nooanga ki roto i oraanga Kuki Airani ('ākono'anga Maori) e kia riro mai tatou ei kopu tangata okota'ī.

7 To Tatou Akatere'anga Tau

Ka akamātūtū matou i toou tikaanga tatakitai na roto i te akapāpū'anga e ka tukuia atu te au kura akakitekite ki te katoatoa e te akamārua i te tikaanga aiteite kia rauka i tēta'í uatu tangata i te tuatua i tōna manako ki roto i te ngai putuputuanga o te katoatoa e pera te angaanga te ka arapaki i to ratou oraanga e te tupu nei ki roto i teia nei ao. Kia kite te katoatoa e, e tuanga puapinga ratou no to tatou nooranga.

Ka oronga matou i tetai tuatau takakē no te raveanga i tēta'í apiianga e ka akapeea tatou i te angaanga kapitianga ei meitaki no te katoatoa. Ka akamaata matou i te tukuanga kura a te Kavamani ki te katoatoa: Kia rauka te au karere e te tātā'anga mate tutaki-kore, ka riro te reira i te akamaroiroi i te iti tangata e ka rauka te tukatau i te tuatua i to ratou manako ki mua i te katoatoa.

Ka piri matou ki roto i te angaanga kapitianga ki te au putuputuanga i te akamārua i te 'au, te pāruuru ipukarea, te tikaanga tangata, te tikaanga ikianga, e te au taka'íanga no te Ture Nui e pera te akapuapingaanga ka'umau ki mua i te katoatoa.

Ka kimi uatu rai matou i te ravenga kia mātūtū to matou pirianga ki Te Mana Pou Toru no te akapāpū e kia mātūtū te akatereanga e kite te akatoatoa i te au angaanga e tupu nei.

Kia tauruia te Apii Ipukarea e te akamatakiteanga ki roto i te oraanga no te akamaroiroi i te iti tangata e te Basileia.

8 To Tatou Ngaki'anga

Ka akamārua e ka tā'anga'anga matou i te peu ngakianga e te manako akatūkēanga meitaki. Kare e kōtinga i ta matou kimianga ravenga kia meitaki te oraanga o to tatou iti tangata. Ko te akaaereanga manako e na te oire e utuutu i tēta'í pōtiki 'ōu, ka akariroia te reira tango tinamou no teia manako e te rotaianga i te Basileia kia riro te iti tangata ei aronga kite i te akatanotano e te manako akatūkēanga e kia 'ākono tēta'í ki tēta'í.

Ka akaiti mai matou i te tūranga aiteite kore e te onge na roto i te akatanoanga i te reinga o te moni e rauka mai ana ma te oronga i te pāruuruanga tangata. Ka 'ākara matatio katoa matou ki te tūranga memeitaki o ta tatou au tamariki e pera te au mapu taure'are'a, te au metua pakari e te au pupu tangata e arapaki putuputuia nei e te manamanatā.

E pa enua ka'umau te ka akapāpū e ko te au tuanga akapuapinga ki roto i te au revera katoatoa kia tūpaeia ma te anga i tēta'í au 'āmui'anga 'ōu. Ka kimi katoaia te ravenga no runga o te tūranga o te oraanga e te kimi puapinga.

9 To Tatou Akamana'anga

Ka riro tatou ei iti tangata akamanaia te ka anga i tēta'í tūranga meitaki kia rauka te tikaanga meitaki no te katoatoa. To tatou reo, te 'ākono'anga, te tua tāpapa e te ata akapāpū, e au tuanga puapinga anake ratou note 'akamana'anga.

Ka riro te karape ranga, te tuanga kimi puapinga mātūtū e te tuanga apiianga ei au tango puapinga no to tatou tupuanga.

Ka anga matou i tēta'í au nooranga tangata ka'umau e te pāruuria a ka akariro i te au ngai angaanga, te au ngutuare, te au tuanga tauturu, te au apinga akaoro, te au karere e te au tekinoroti atuitui, te tuanga matie/kivakivaa tei turu i te kimi puapinga, te pirianga tangata e te 'ākono'anga memeitaki e pera te tūranga memeitaki i te aorangi.

Ka tauta uatu rai matou i te atui ki te iti tangata Kuki Airani e noo nei ki nga pore e 'ā o te ao nei ma te tā'anga'anga i teia tuanga ei tauturu i te tupuanga o te Basileia.

10 To Tatou Parau'anga

E te tūranga teia e rauka ai te akangāteiteianga me kare te kauraro. Ko to tatou iti tangata te mero puapinga roatu, to ratou ngakau parau e te tūranga memeitaki ka riro te reira ei tuanga puapinga maata ki roto i te oraanga kauraroia.

Ka akamaroiroi matou i te au tangata tātakita'ī kia noo i te oraanga puapinga, kia apii i te ngutuare tangata e te tamariki i te oraanga akamoeau e te rangatū, e kia akamaroiroi i te au arataki i te tūranga ngāteitei ki roto i te au ngai angaanga e tēta'ī au ngai e putuputu ana te katoatoa.

Ka tauta pakari matou kia rauka te tūranga ngāteitei ki roto i te au tuanga katoatoa mate akamaroiroi katoa i to tatou iti tangata kia akatupu i ta ratou au moemoea.

Ka kauraro matou i te turanga ngateitei e te tikaanga tangata e ka akamārua i te 'ātuitui'anga marū e te uriurianga manako tau ki te au tangata katoatoa. Ka akamārua katoa matou i te tūranga tane e te vaine e pera te tūranga aiteite noatu te maata e te iti i toou tarē mataiti.

Ka tauta matou kia rauka ia matou i te akamārua i te tikaanga tangata, takore i te onge maata e te akaiti i te tūranga aiteitekore e te akakino ki roto i teia nei ao. Ka rave matou i ta matou i papau ki te kopapa akapuapinga o teia nei ao.

11 To Tatou kimi'anga puapinga

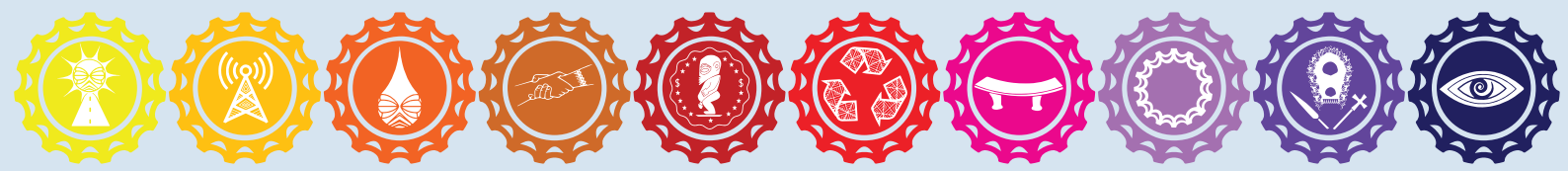
Ka oronga mai te tuanga kimi puapinga i teia au akairo:

Ka aiteite te tu'a'anga o te puapinga tei rauka mai, te oraanga kopapa e te oraanga memeitaki, e te pāroru katoa i te au mekameka nātura no te uki e tū mai nei ki mua, ma te akapāpū katoa i te tupuanga ruperupe o to tatou reo Maori e pera te au Reo Tākanava e te pāroru katoa i ta tatou 'ākono'anga e to tatou tikaanga nātura.

Ko te ravenga ua rai e rauka ai te tuanga kimi puapinga ka'umau, kia kimiia tēta'ī ravenga no te akamaata e te akatūke i te au tuanga kimi puapinga, akamaata i te au ngai angaanga e te akamaata i te numero o te au apinga ta tatou e maani nei, te moni e rauka mai nei e te meitaki o te angaanga. Ko ta matou koronga e aruaru nei koia oki kia maata te aronga angaanga. Ka akamārua matou i te 'anga i te au ngai angaanga ka'umau na roto i te aka'ōuanga i te ravenga akapuapinga e te au parani pitiniti ki roto nei i te ipukarea e pera i vao mai i to tatou kena akau na roto i te angaanga kapitianga ki te kopapa akapuapinga o teia nei ao.

Ko te au kamupani Kuki Airani ka angaanga ratou ki roto i te tuanga kimi puapinga o teia nei ao ma te āru i te au kaveinga tei akanooia no te akapuapinga ka'umau, ma te āru katoa i te au takainga te ka akapāpū i te tūranga teitei o te tikaanga angaanga e te tūranga ka'umau, kare i roto ua i te kamupani metua mari ra ki roto i te mangamanga tuketuke o te reira kamupani.

Ka akameitaki matou i ta matou apianga e te pāroru'anga pirianga tangata kia rauka i te akatupu i te anoano o te karape 'ōu, te tūranga ngāteitei e te 'ākara katoa i te au ta'ī'anga ki roto i te pirianga angaanga, te aronga angaanga e te au tutakianga tau e rauka mai ana. Ka akamārua matou i te tūranga aiteite o te aronga angaanga na roto i te iki mai anga i te au mapū, te aronga e vatavata atura i te akangaroi e pera te au teake no vao mai e pera katoa te au tangata e manga apike kopapa to ratou.

Ka tauta matou i te akaiti i te tūke o te tutakianga ki rotopū i te tane e te vaine e pera te 'akaātea'anga i te ārairai'anga i te tikaanga angaanga o te vaine. Ka akamārua matou i te tūranga kimi puapinga e te kimi ravenga e te akatupu i te tuanga tauturu. Ka akaiti matou i te ārairai'anga no te akamata i tēta'i pitiniti ma kare te arikianga i te tikaanga kia angaanga.

Ka 'ōronga matou i te tauturu ki te tuanga kimi puapinga kia rauka te au ngai angaanga te ka riro i te akameitaki atu i te ka rauka mai. Ka akameitaki katoa matou i te tūranga angaanga, te pāroru'anga i te aronga angaanga e te akameitaki i te oraanga angaanga na roto i te 'ōronga'anga i te tikaanga ki te aronga angaanga no te akameitaki atu i ta ratou uaorai angaanga, te turanga o te ngai angaanga e pera te akanooanga i tēta'i akanoonooanga angaanga e te ora angaanga. Ka tūpae katoa matou i te raveia nei e teia nei ao no runga i te akamārua'anga i te tūranga angaanga meitaki.

Ka riro to matou tū kāraperape ei tuanga puapinga no te tuatau ki mua e pera te Karape 'Anga e te Tuanga kimi Puapinga ipukarea te ka tauturu i te akatupu i te okookoanga karape, kite, e te au akakitekiteanga ki roto i te tuanga kimi puapinga. E tuanga puapinga maata teia ki roto i te au ngai angaanga mamaata i teia rā tei na roto mai i te tuanga tuketuke i runga i te rorouira. Ko te tango i te kimi puapinga ipukarea ko te tuanga o te rima toa, te peu, te pitiniti e te au tekinoroti, inara ko te ka rauka mai no roto i te ivi mokotua koia ko te tuanga kimi puapinga mei te torō e te rangaranga, te akakitekiteanga, te torō parani are, te ata oriori, te 'anga karere veka, te akatūtūanga 'ōu, te teata, te taviri teata, te tūtū, te au tū imene, te kapa nui, te neneianga puka, te ranga e te akatupuanga, porokaramu rorouira, te au kanga ki runga i te rorouira, neneianga rorouira, 'anga kupeaorangi, te tuanga o te ata tūtū teata e te ratio.

Ka angaanga matou ma te āru i ta matou ture tei akatakaia ei reinga tini no matou.

Ka tauta matou kia rauka i to tatou au kopu tangata e tārā'ū moni no te akatū are e pera te 'akangāro'í'anga pāpū.

I te tuatau e kokoti ra to tatou Basileia i te mou, ka akatere meitakiia e ka akakiteia ki te katoatoa te akapapaanga moni a te iti tangata. Ka angaia paa tēta'i vairangā moni maata e ka taangaangia no te tūranga memeitaki e te akamātūtū akaou i to tatou Basileia.

12 To Tatou Kite Pakari

Ka riro mai tatou ei putuputuanga kite karape ki roto i te tuanga o te au tekinoroti takere e te au mea 'ōu. Ka tauta matou kia rauka ia tatou te au kite rorouira ma te pāroru katoa i te tātā'anga ta tatou ka tuku ki runga i te rorouira.

Ka rauka te tūranga apii ngāteitei e te tuanga ranga te ka turuturu pakariia e te ka akamaroiroia. E tuanga te ka atui mai i to tatou reo e te 'ākono'anga te ka akamātūtū i to tatou tua tāpapa.

Ka pāroru e ka akatinamou matou i te Kite Tupuna ki roto i te tuanga apii e te kimi puapinga no te tūranga memeitaki.

Ka tū matou ki mua i te kimi i te au ravenga 'ōu ki roto i te au reinga tei ikiia. Ko te au ravenga 'ōu e au manako teia e akatupuia nei i teia rā.

Oraanga Ka'umau – Ka akamaroiroi matou i te oraanga ka'umau e pera te akamātūtū i roto i to tatou oraanga na roto i te tātua'anga i to tatou iti tangata i te kite e te tikaanga no te tanu e te tiki i ta ratou uarai kai e ka tauruia teia ki roto i te tuanga apii.

Ka turu matou i te angaanga o te tekinoroti matie/kivakiva, te au kite 'ōu e te tu kāraperape ei meitaki no te iti tangata e te Ipukarea. Ka tā'anga'anga meitaki matou i to matou tikaanga ki roto i te tuanga kōpere mareva e te tuanga tekinoroti no te 'anga i tēta'ī au tikaanga angaanga ka'umau.

Ka pāroru matou i te tikaanga kite karape o to tatou iti tangata ma te akapāpū katoa e kia pāroru'ia ta tatou tātā'anga e te numero akapāpū ie tūranga meitaki no to tatou iti tangata.

Ka akapāpū atu matou e nā matou te papa numero akapāpū e te au tātā'anga e te au tuanga akapuapinga meitaki roatu no te tauturu i te tuku'angā tika.

13 To Tatou Piri'anga

Ka tauta matou na roto i te ravenga, te tā'anga'anga i te au kite roro uira e te akatanotanoanga i te 'ātuitui'anga ki tō tatou iti tangata e pera ki tō te ao nei.

Ka taui e ka akameitaki putuputu matou i te tuanga Kopere Mareva e te au tekinoroti 'ōu, kia rauka i to tatou iti tangata te tikaanga aiteite e kia 'ātui'ia. Ka tā'anga'anga matou i te au tekinoroti 'ōu nōte te atuitui ia tatou e iti tangata e te Basileia.

Te nekeanga i to tatou kena papaanga, ka akamou e ka akatupu tatou i to tatou 'ātuitui'anga ki to tatou iti tangata i vao mai to tatou akau no te tupuanga ka'umau o to tatou Basileia.

14 To Tatou paruru'anga Ipukarea

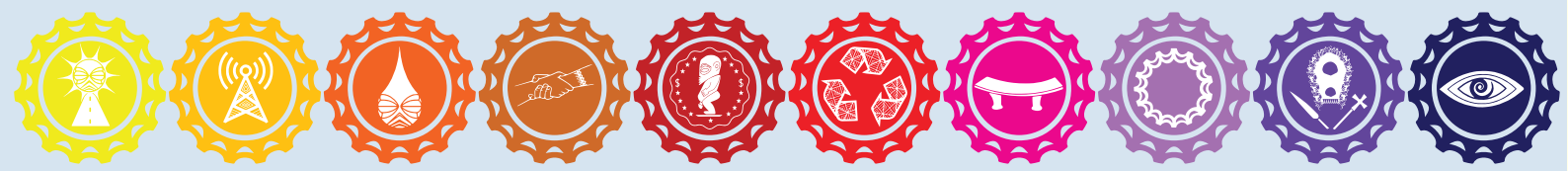
Ko te Pāruru'anga Basileia tēta'ī tuanga puapinga te ka akapāpū mai e ka rauka ia tatou i te vavao i te au manamanatā te ka arapaki i to tatou iti tangata.

Ka kimi matou i te ravenga no te arai i te mavete'anga, te tupuanga apikepikē me kare te au tāmamanatā'anga mei vao mai, e ka raveia tēta'ī ua takaianga no te akamaroiroi e te akameitaki i to tatou iti tangata.

Ka akatupu ua rai tatou i te pirianga 'au.

Ka ārai matou i te ropi'anga rave kino e te vairakau kino auraka kia tupu ki konei e auraka katoa e riro i te tamanamanatā i te nooranga tangata e ka oronga katoa matou i ta matou tauturu ki te au tangata tei 'arapaki'ia e teia manamanatā.

Ka akapāpū matou e ka pāroruia te Atu Enea e pera kia tau te akatereanga enua i tei akakoroia.

15 To Tatou akamātūtū'anga ora'anga

Ka tū matou i te arataki i te au tienianga te ka akamātūtū atu i te nooranga tangata, te akatereanga i te au tā'ī, te au ravenga tauturu kia ea mai no roto i te au manamanatā, e te tauturuanga i te iti tangata ki roto i te au reinga tuketuke.

Ka te'ate'a matou ia matou no te au manamanatā ta te Tauiana Reva ka akatupu na roto i te paranianga e ka akapeea te akapirianga, te akaitianga e pera te au tekinoroti te ka tā'anga'anga'ia no te akatupu i teia.

Ka tauta pakari matou i te tauru mai i teia au tuanga – Te au ravenga te ka akameitaki i te tango Nātura te ka riro ei tuanga puapinga maata no te vavao'anga atu i te tauiana reva na roto i e angaanga kapitianga ki te nātura no te akatanotano i te au manamanatā nooranga tangata, te oronga mai anga i te meitaki no te tūranga memeitaki o te tangata e pera te ao ora nātura. Ka kapitiia mai te pāroru, te akaoki akaou mai, me kare te akatereanga i te i te au mea natura e te Māriko Ao Ora; te akatere ka'umauanga i te vai e te moana e pera te au enua e tā'anga'anga'ia ana.

Ka tū matou ki mua no te akatere i te au manamanatā tupu viviki e te te'ate'a'anga no te au tumatetenga nātura, e ka tauta matou i te akapapa i te au tuanga tauturu ma te akapāpū e kia piri katoatoa mai te au tuanga kimi puapinga i roto i te nooranga tangata me raveia teia parāni'anga. Ka tau, e ka akapiri matou i te mea te ka tupu a ka akapapa meitaki matou ia matou.

Ka akaiti matou i te anoano no te au apinga 'aka'oro, e ka 'anga matou i tēta'ī au ngai i roto i te oire te ka akatupu i te oraanga meitaki e te au apinga akaoro ka'umau, e ka akamaata i te akanoonooanga o te kopere mareva e te akapararauare i te au ngai angaanga uira.

Te uira nātura – akapāpūanga e, e uira nātura mā to tatou te ka rauka ia tatou i te akatere e te oronga ki to tatou iti tangata.

To tatou Vai – akapāpūanga e, e maata te vai mā no te katoatoa.

Ko te rava o te kai e te au kai memeitaki, ko te pukuatu ia o ta tatou pāroru'anga kai. Te akapāpūanga e ka rauka ia tatou i te tanu i ta tatou uaorai kai no te oko e te kai. I te reira atianga ka akamaata atu matou i ta matou ka rave no te akamārua i te 'akaūanga o te tāmā'anga ka'umau e me rauka teia i te rave ka meitaki to tatou tūranga ki roto i te reva kino te tatou e tuku nei ki roto i te mareva. Ka kimi matou i te ravenga kia rauka i to tatou iti tangata i te iki i ta ratou ka inangaro i te oko ma te taporoporo katoa i te mekameka nātura i roto tikai i te tuanga o te ngai nooanga, te au apinga akaoro, e te kai.

Ka akamātūtū matou i te pirianga o te tangata ki te nātura, te apianga i te katoatoa no runga i te pirianga ote tangata ki te au tuanga o te oraanga, e pera te akamārua'anga i te au ikianga ka'umau.

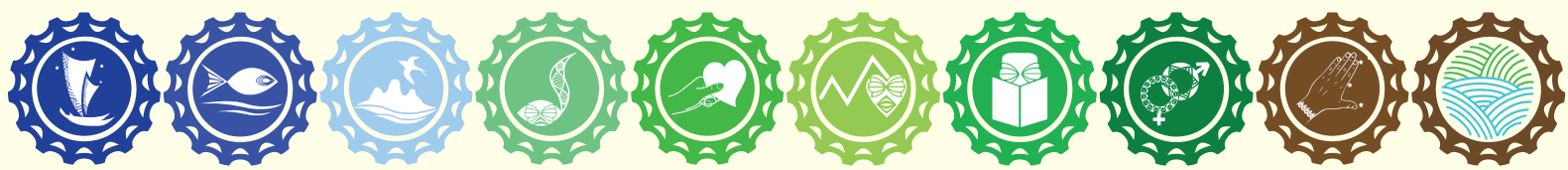
Te oraanga tūranga meitaki, ko tēta'ī tuanga puapinga teia no te iti tangata kite te ka tauturu ia ratou i te akapirianga ki te au tauiana te ka tupu.

Ka turu matou i te oraanga te ka akaiti i te tā'anga'anga i te au apinga mei vao mai e te au putuputuanga te ka turu i teia tū oraanga.

Ka te'ate'amamao matou no te au tumatetenga viviki te ka tupu e te tumatetenga nātura e pera te Tauiana Reva e te akanekeanga o te ngai nooanga o te au enua tangata ki te au tuanga enua te ka akanooia.

Ka tauturu matou i te angaanga e raveia nei no te apai mai i te tūranga i te tā'anga'anga i te mekameka nātura ki tēta'ī reinga ka'umau. Ko te ravenga ua rai e rauka ai te oraanga piri vaitata ki te nātura, kia angaia tēta'ī au matini e pera kia apiia te iti tangata i te tā'anga'anga i te ravenga ka akaiti i te reva kino. Ka akamou matou ki runga i te akamaroiroiana i te aronga oko e te au kamupani ki akaiti i ta ratou taaangaanga i te enua e te moana no te kimi puapinga.

Ka 'ākarakara matatio matou ki roto i tēta'ī uatu paranianga mamaata ma te tōrō i te au mea te ka tupu e te akapāpū e kia tā'anga'anga'ia tēta'ī au tātā'anga puapinga no te tauturu i te parani e te tangaangaanga.

Te Irinakianga o te KIA MANUIA – te manamanakoanga o te manuia

Ia tatou ka akamata i teia tere ki te Tūranga Memeitaki, ka ākara tatou ki te nī'a moana e kia manuia te uki o te tuatau ki mua. Kua akakou'ia teia ki roto i teia pūrua i raro nei. **Kia Manuia**, e akairo ve'e'anga no te inangaro. E ve'eve'eanga aroa ki tetai 'oa piri mou, e te akamouanga i te oraanga manuia e te mataora.

K KAVEINGA, directions.

I IRINAKI'ANGA, confidence and ability to face the future.

A ARAPO, a right season for everything.

M MA'ARA'ARA'ANGA, cherish memories.

A AKATINAMOU, to confirm-steadfast: focus on a bright star.

N NGAKAU KETAKETA, courage.

U 'URA, dance – celebrate life.

I 'ITAE, reach out for the highest goals, and

A 'AU, harmony: be one, with God and Nature.

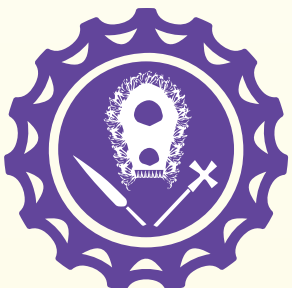
E korero ve'eve'eanga ki to Manavanui. Kia tupu te mataora e te manuia ki roto i to tatou oraanga. E tae uatu i te tatau e aravei akaou ei tatou. **Kia Manuia.**¹

¹ Kia Manuia, Jon Tikivanotau M. Jonassen (*Nakunga – Maori Phrases* by Jon TM Jonassen, Mana Heritage Publishing Ltd, 2020, page 75).

TOKU ORAMA

These pages are to encourage you to think about planning over generations. So have a think and write away.

TOKU ORAMA

These pages are to encourage you to think about planning over generations. So have a think and write away.

